

Adalékok a székelyek korai történetéhez

*Benkő Loránd akadémikussal
beszélget Szabó T. Ádám*

Nemrégiben a Mályusz Elemér Emlékkönyvben (Bp., 1984) cikk jelent meg Székely György tollából „Településtörténet és nyelvtörténet. A XII. századi magyar nyelvhatár kérdéséhez” címen. E nagy érdeklődést kiváltott írásában a szerző többször hivatkozik Benkő Loránd akadémikus, a kérdés nyelvészeti vonatkozásait legjobban ismerő szakember kutatási eredményeire.

Munkatársunk, Szabó T. Ádám — maga is erdélyi származású — elbeszélgetett a neves magyar nyelvessel, az elkészült „A magyar nyelv történeti-etimológiai szótára” és a készülőfélben lévő magyar történeti nyelvtan főszerkesztőjével a székelyek településtörténetének nyelvi vonatkozásairól. Hangsúlyozni szeretnők, hogy ez csupán az igen összetett székely településtörténet kérdéskomplexumának egyik, fontos nyelvészeti vonatkozása. A történész, régész, néprajzos és más szakemberek véleménye csak részben ismert e kérdésben. Jó lenne, ha a legkülönbözőbb szakterületek folyóiratai nyilatkoznának a székelyek eredetét és településtörténetét illetően, hiszen így tudjuk teljesebbé tenni tudományos megfigyeléseinket. Sajnos, a „Honismeret” erre nyomdai keretei miatt sem alkalmas.

E közlemény magán viseli az interjú-műfaj minden jellemző jegyét. A kérdéseket viszont térszúke miatt el kellett hagynunk, amit az egyes helyeken ●-val jelölünk is. A szövegben így jelezhetjük azokat a részeket, ahol a feltett kérdések folytán logikai ugrások vannak. A szöveget közvetlenül hangszalagról írta át az interjú készítője, így magától értetődően tükrözi a magyar élőbeszéd jellegzetes jegyeit. A lejegyző ezen nem változtatott.

● Először is szeretném hangsúlyozni, hogy az, amit most mondok, *kutatásaim és ismereteim jelenlegi állását* tükrözi, s ha lesz még időm, részletesebben is kifejtem majd e kérdést.

Továbbá azt is meg kell említenem, hogy a mai magyar köztudatban a *székelység* eredetét illetően zavar uralkodik. Magam itt csupán Erdély egy részének magyar ajkú lakosságáról szólok, azaz nem beszélek a Szilágyság, Kalotaszeg, a Mezőség és a Küküllő-mente stb. magyarságáról. E lakosság településtörténetét okleveles anyag alapján jobban nyomon követhetjük, mint a székelyét, s történetük a magyarság településtörténetének igen korai szakaszával is összefügg (kb. a X—XI. századra tehető).

● A székelyek eredetének kérdéséhez két réven jutottam. Egyrészt őseim részben székelyek, másrészt tudományosan is igen érdekelt e kérdés, mivel nyelvtörténeti kutatómunkám során oly sok tudományos bizonyító anyag került a kezembe, hogy ha hallgatnék a legkeletibb magyarságot illető véleményemről, az nem volna részemről föltétlenül szerencsés.

● Noha a székelyek többsége ma Erdélyben él, a palócok mellett ez a legnagyobb külön névvel is megjelölt magyar etnikai csoport. Erdélyben ma jóval több mint másfél millió magyar él, kb. fele székely, és ezek települései nagy területen, zárt közösségekben sűrűn kö-

vetik egymást. Több százezer székely költözött az első és a második világháborút követően a mai Magyarország területére vagy még nyugatabbra. Így a székely eredetűek számát ma a világon egymilliónál többre becsülhetjük, azaz szinte minden tizedik magyar székely, akik a mai Magyarország kulturális, gazdasági és más területein is hatékonyan jelen vannak.

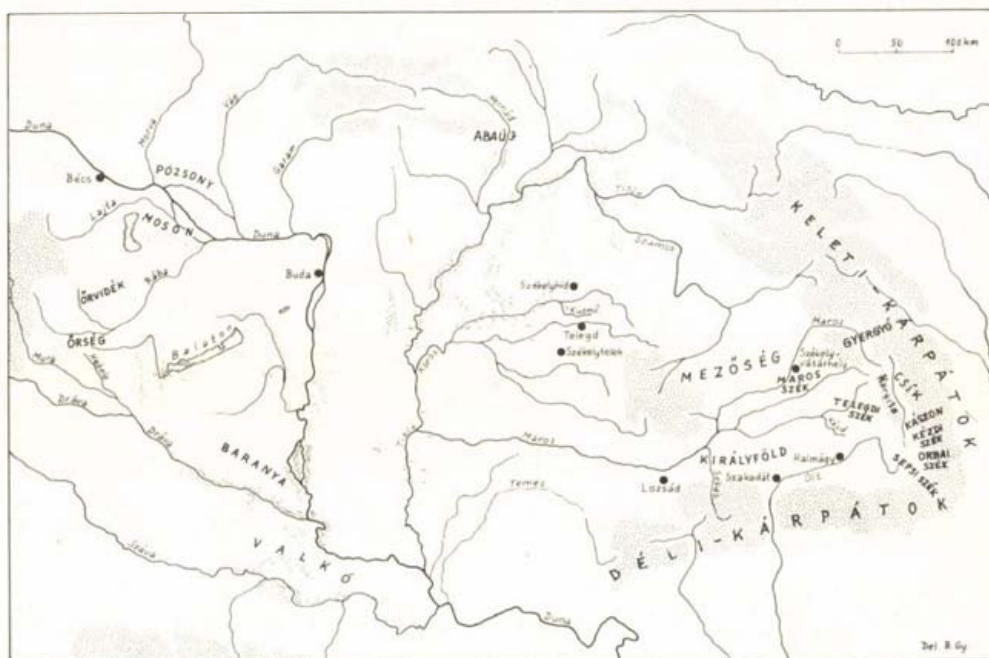
A székelység területi elhelyezkedése is igen érdekes. A székelyek ugyanis a magyar nyelvterület peremvidékén helyezkednek el (csupán a moldvai csángó-magyarok élnek még keletebbre). Saját elnevezésük is van, a *székely* csoportnév.

● Korai okleveleink alapján igen keveset tudunk róluk. A honfoglalás előttről és közvetlenül a honfoglalás után jóformán semmit sem tudunk földrajzi és történelmi helyzetükről. Székely néven először 1116-ban szerepelnek az Olcsvai csatában és ezután 1146-ban a Lajtai csatában. Mindkét csata a magyar nyelvterület nyugati határán valamivel kívül: a mai Csehország, illetőleg a korábbi Ostrom területén zajlott le.

● Oklevelesen igazolható, hogy nem csupán nyugaton, hanem a magyar nyelvterület más részein is: délen is és északon is az Árpád-korban részben székelyek is laktak. E kérdést azonban a továbbiakban részletesebben is kifejtem.

A székelység történetére nézve sem Anonymus, sem pedig Kézai krónikája forrásként nem megbízható. Anonymusnál a történelmi események nehezen lokalizálhatók, és igen gyakran a szerző hiányzó adatokat kitalált történetekkel, mesékkel helyettesít. Kézainál pedig először találkozunk egy kontinuitás-elmélettel: eszerint a magyarok és a hunok egymással rokonok lennének (az utóbbiak pedig szerinte a székelyek ősei). A humanista Oláh Miklós a székelyeket jobb, el nem korcsosult magyaroknak tartja; Székédy István szerint pedig a székelyek beszélnék a legszebben magyarul és szokincsiuk ősi. A felvilágosodás korában sem változtak ezt illetően a korábbi nézetek: az akkori felfogás szerint is az igazi magyarok keleten vannak, s ezek között is a legkeletibbek, azaz a székelyek között (a moldvai csángó-magyarokról ez időben még viszonylag keveset tudtak). Erre a korra Erdélyben is jellemző az, hogy történelmi tévhitek keletkeztek. Nem akarok itt a szász és a román történelmi elméletekre utalni, amelyek részgazságok felnagyítása révén is igyekeztek önálló nemzeti ideológiát teremteni. Ezek kritikai elemzését egyes kollégáink már megtették. A magyarok, székelyek is keresték a dicső múltat. És többen — úgy látszott — meg is találták... Így született például a 18. században az ún. Csiki székely krónika, amely hamisítvány, legendák és költészet keveréke. Ez a nagyközönséget és a szellemi életet oly erősen befolyásolta, hogy a székelyek romantikus előtörténetét, közte török eredetű századunk legjelesebb történelmi, nyelvészeti és néprajzkutatói képviselték, és könyveikben, tanulmányaikban terjesztették.

Arra, hogy hogyan közeledtek e kérdéshez, jellemző az, hogy egyik központi kérdésként a *székely* nevet vizsgálták meg. Népvétet azonban etnikai csoport ritkán ad önmagának. Több-

nyire azt veszik át, amit mások névként már nekik adtak. A szlovákok és a szlovének népeve a régi magyarban *tót*, amely végső soron német eredetű név. Viselői azonban nem németek. A *palócok* neve szláv eredetű. Ez azonban korántsem jelenti azt, hogy a palócok szláv eredetűek lennének. Bármilyen eredetű lenne tehát a *székely* népnév etimológiailag, semmit sem bizonyítana a székelység eredetére vonatkozólag. Még akkor sem, ha egyes, Kézainál előforduló helynevek, mint a *Csiglamező* török eredetűek lennének, nem bizonyítaná, hogy a székelyek török etnikumúak lennének. Különbösen is a *Csiglamező*-nek van másik, meggyőzőbb etimológiája is, magyar névfejtés.

● Több olyan tudósunk is van azonban, akik — koruk színvonalán — módszertanilag igen széleslátókörűen közeltek a székelység eredetkérdéséhez: Hunfalvy Pál történelmi szemszögből, valamint az etnológia, a néprajz és a nyelvészet perspektívájából. Erdélyi Lajos elősorban a nyelvészet szemszögéből. Jóval később — de még a második világháború befejezése előtt — a ma is tevékeny Györfly György történész a székelység eredetének kérdéskörét elvileg helyesen közelítette meg. Az utóbbi szerző munkája az Erdély és népei kötetben jelent meg. Néhány részletkérdésben ma ugyan másként látunk, de a keleti székely településtörténetét illetően szemlélete nagyjából jelenleg is helyesnek mondható.

● A székelység eredetkérdése újabban ismét az érdeklődés előterébe került. Magam 1978-ban a Magyar Tudományos Akadémia közpéri munkaközösségében tartottam először előadást a székelyekről; majd 1979-ben a Körösi Csoma Társaság évi közgyűlésén és 1980-ban Tálasi István fölkérésére a Magyar Néprajzi Társaságban. A kérdéskör iránti érdeklődés egyre nőtt. Még a magyar tudományos-ismeretterjesztő társulat, a TIT is fölkerít egy előadás megtartására. A terem gyakran nem volt elég tágas a közönség befogadására. Az érdeklődés azonban nem személyemnek szólhatott, hanem a hosszú ideig félretett székely-eredetkérdés izgatotta a közönséget.

● A népek őstörténetét illetően van néhány kérdés, amelyek megoldása a történelmi dokumentumok hiányában szinte lehetetlen. A székelység esetében leginkább a történelmi-összehasonlító nyelvészet segíthet bennünket tovább: a nyelv története, szavai, nevei amelyek történelmi események visszatükrözi. A nyelvtudomány így az előbb említett Erdélyi Lajosnak utólagosan részben igazat ad. Ma már elegendő adat áll rendelkezésünkre, hogy egykori problémafelvetéseit nemcsak mint helyes nyelvészeti gondolkodásmódot ismerjük el, hanem egyes tételeit tovább is fejleszthetjük. Ezt annál is inkább tehetjük, mivel az utóbbi évtizedekben sok újabb, alapvető tudományos forrásanyag került napvilágra. Itt olyan forráskiadványokra gondolok, mint Kniezsa István: Keletmagyarország helynevei (a Magyarok és románok kötetben, Bp., 1943.); a Magyar Nyelvjárások Atlaszának hatalmas kötetei; a Székely Nyelvjárás Atlasz (még kiadatlan); A magyar nyelv történeti-etimológiai szótárának négy köteté és az Erdélyi Magyar Szótörténeti Tár eddig megjelent négy köteté.

● Nem biztos viszont, hogy csupán a nyelvtudománynak lenne itt mondanivalója. A néprajz is segítségünkre lehetne a székelység eredetének megvilágításában. A régészek is, ha a legújabb ásatási eredményeket kiértékelik, hozzájárulhatnak a székelység településtörténetének tisztázásához. Nem tartom azonban helyesnek, ha egy szakterület kutatói egy másik, nem éppen hozzájuk tartozó szakterületen itélkeznek. „A suszter maradjon a kaptafánál!” Magam nem kísérlem meg, hogy a néprajz vagy a régészet területén mondjak ítéletet. Csupán a legkülönbözőbb tudományágak gyümölcsöző együttműködése visz bennünket az igazsághoz közelebb.

Milyen igazságokhoz? A következő kérdésekre kell mielőbb megfontolt választ adnunk: 1. Mi volt a székelyek eredeti nyelve, és hogyan állunk a nép és a nyelv fogalmával ez esetben? 2. Milyen történelmi kapcsolat van a nyugati és a keleti székely etnikum között? Ez igen fontos kérdés, amely további problémákat is megoldhat. 3. Mi történt az ún. nyugati székelységgel? Ezekről tudjuk, hogy sokan voltak, és területileg is megoszlottak az ország peremvidékein. 4. Mikor foglalták el a keleti székelyek mai szállásterületüket? Ez is igen lényeges kérdés.

● E kérdésekre — mint az ímént utaltam rá — részben a nyelvjáráskutatás új eredményei, részben a speciális székely személy-, hely-, nemzetség- és ágnév kutatás eredményei segítségével válaszolhatunk. Módszertanilag itt kényes problémák is fölmerülnek: lehetséges-e például a kései ómagyar kor (a XVI. század elejéig) névanyagából a korai ómagyarra nyelvi következtetéseket tennünk. Ezt a kérdést igenlően kell megválaszolni, hiszen egyrészt köztudott a keleti székelyek sok évszázados településbeli állandósága (vö. Székely Oklevéltár). Másrészt az új telepesek költözését a helyneveket is magukkal viszik. Ez egy népcsoport korábbi történetéről sokat elárul. Így történt ez a kelet felé irányuló német telepítések esetében (pl. az erdélyi szászok Luxemburgból, Niedersachsenből és Bajorországból származó névanyag esetén), s így az Amerikába áttelepülő spanyol, angol, holland és francia telepek esetében is, ahol megtalálhatók az anyaország hely- és személynevei, a telepesek magukkal hozták őket. Magyar, illetve székely vonatkozásban külön is érdekes a bukovinai székelyek névanyaga, azaz egy olyan telepítés, amely a szemünk láttára zajlott le. Ez a névanyag részben a Dunántúlon, Tolnában, Baranyában is megőrizte a Bukovinából ismert régi névanyagot (erről 1972-ben a szófiai XI. Nemzetközi Névtani Kongresszuson szólottam részletesebben).

● A legfőbb nyelvjárástani kérdések a székelyek településtörténete kapcsán: 1. Hogyan oszthatjuk föl a székely nyelvjárásokat? 2. Hogyan viszonyulnak ezek a többi magyar népi nyelvi egységhez?

Hogyan néznek ki ma a székely nyelvjárások? S mit tudunk meg belőlük a Székelyföld nyelvi képét illetően? Egyrészt bizonyos sajátosságok nyelviileg csupán a Székelyföldre jellemzők, másrészt a székelyek belső nyelvjárási megosztottsága más magyar dialektusokkal összevetve meglepően nagy. Némi túlzással azt is mondhatnók, hogy a Székelyföld nyelvjárási megosztottsága majdnem ugyanolyan nagy, mint az egész magyar nyelvterület tagolódása. Ez annál is föltűnőbb, mivel ezt az etnikai csoportot minduntalan úgy emlegetik, mint önálló néprészleget. Ha a kisebb alegységeket nem vesszük tekintetbe, a Székelyföldön három, egymástól eléggé élesen elkülöníthető nyelvjárást különböztethetünk meg: 1. Marosszék nyelvjárása (Marosvásárhely és környéke); 2. Udvarhelyszék, Székelyudvarhely és környéke, pontosabban a volt Telegdiszék nyelvjárása. E két csoportot belső székely nyelvjárásoknak is lehet nevezni, mivel a székely nyelvterületnek Erdély belseje felé eső részein találhatók). 3. A külső székely-csoportok: Sepsis-, Orbai-, Kézdiszék, Kászton, Alcsik, Felcsik és Gyergyó nyelvjárásai.

Jellegzetes az a tény is, hogy Nyugat—Dél nyugat—Marosszék nyelvjárása jórészt mezőségi, tehát nem székely típusú. Udvarhelyszék néhány nyugati falujában szintén a mezőségi magyar nyelvjárások sajátosságait találhatjuk meg.

● Visszatérve a székely nyelvjárások tagolódásának kérdésére, egy jellemző példa: mint köztudott, a magyarban bizonyos helyzetben az *é* helyett *ö-t* ejtenek, mint *szém ~ szöm, embér ~ embör* stb. (az előbbi az irodalmi nyelv elfogadott alakja). Az egykori Telegdi- és az egykori Sepsiszek területén van két település: Kisbacon Telegdiszéken, Nagybacon pedig Sepsiszekén. Csupán egy patak, a Barót-pataka választja el a két falut egymástól. Jobban mondva nem is választja el egymástól, hiszen köztudomású, hogy a vizek inkább összekötnek. Mégis Kisbaconban *ö-znek*, Nagybaconban *é-znek*. E példa és még sok más arról tesz tanúbizonyságot, hogy a keleti, külső székelység, illetve a belső, nyugati székelység peremvidékei közötti különbségeknek településtörténeti előzményeik vannak. E különbségek nem a Székelyföldön alakultak ki, hanem az előző településterületről a székelyek magukkal hozták őket.

● A székelység nyelvi-nyelvjárási kapcsolatai megfigyelhetők a magyar nyelvterület legkülönbözőbb részeivel. Egyrészt Marosszék magyar nyelvjárása — A magyar nyelvjárások atlasza alapján — a Pozsony-vidéki magyar nyelvjárásokkal mutat hasonlóságot, s Moson felé is húz. Másrészt Marosszék magyar nyelvjárása feltűnően hasonló az Örség és a mai Dél-Burgenlandban lévő Örvidek nyelvjárásaihoz is. — Egy másik nagy történeti-nyelvjárási összefüggés az egykori Telegdiszék (a későbbi Udvarhelyszék) és Baranya, valamint az egykori Valkó megyei magyarság (az utóbbi maradványa pl. a szlavóniai nyelvjárásziget: Szentlászló, Kőrögy, Haraszi, Rétfalu; Eszék-től délre, Jugoszlávia) nyelve között mutatható ki. A Királyföldön lévő néhány magyar falu nyelve is föltűnő hasonlóságot mutat Telegdiszék nyelvével. Itt olyan településeket említhetünk meg, mint Kőbor és Datk. Ez utóbbi megfigyelés azonban csak mellékes, mivel itt a leglényegesebbek azok az összefüggések, amelyek Telegdiszék Baranyával és Valkó megyével kötik össze. — A legkeletibb székelyek nyelvjárása az Örvidek és az Örség nyelvével mutat hasonlóságot. Halmágy, Szakadát és Lozsád dél-erdélyi magyar nyelvjárászigetek, nyelvi sajátágaik inkább a keleti székelységhez rokonítják őket.

● Marosszék nyelvjárására tehát kettősség jellemző: egyrészt Pozsony vidékével mutat hasonlóságot, másrészt az Örséggel. Telegdiszék nyelvjárása azonban csupán Baranya és Valkó megyékkel mutat hasonlóságot. S a külső székelység is csupán egy irányban, az Örség és az Örvidek irányában mutat hasonlóságot. Itt azonban még valamit meg kell említenünk: az egykori Abaúj megye füzéri járásában olyan nyelvjárási sajátosságokkal találkozunk, amelyek egyrészt Baranya, másrészt Telegdiszék nyelvére jellemzőek. A legvalószínűbb az, hogy ez esetben az áttelepülés egyenesen Baranyából történt, azaz közvetlen nyelvjárási és történeti kapcsolat a füzéri járás és Telegdiszék között valószínűleg nincsen, hanem mindkettő Baranya megyével áll közvetlen kapcsolatban.

A nyelvi jelenségeket itt részletesen nem sorolom fel, de pl. a nyugati magyar nyitódó diftongusok megvannak a külső székelységben: Kézdi- és Sepsiszekén. A Dunántúlra jellemző egészen nyílt *e* (*ā*) megvan a háromszéki nyelvjárásban (*Sápsiszentgyörgy*). Az *ö-zés* ugyanúgy, mint Baranyában és Pozsony környékén, megvan Telegdiszéken is. A tárgyas ragozású *adja, mondja* helyett ezeken a területeken *adi, mondi* járja. Ugyanitt periférikus szókinccségezések — tehát nem alapszavak, mint a *kéz, apa, kettő, tél* stb. — is igen gazdagon vannak, pl. *tanorok*, 'kertszerűség', *porgolát*, 'kertkapu', *betü*, 'beszögellés', *homp*, 'halom', *gágya*, 'gödör', *rez*, 'erdőirtás', *baukol*, 'vonít', *topor*, 'balta', és még igen sok hasonló.

A nyelvi összefüggések nagyon lényeges területi oldalát világítják meg a szláv jövevényszavak. Egyes szláv szókölcsönzések ugyanis kisebb számban a Pozsony környéki magyar nyelvjárásban, nagyobb mértékben az Örség, az Örvidek és a Székelyföld területén jelentkeznek. Sehol másutt nem találkozunk ezekkel a jövevényszavakkal. E szavak nem orosz, ukrán vagy bolgár-szláv eredetű kifejezések, hanem elsősorban szlovén, szerb-horvát és kisebb mértékben szlovák eredetű szavak. Pl. *odor*, 'gabonatartó', *perpence*, 'malomkő', *ribál*, 'ringat', *sza-*

lad 'csirázott gabona', szemerke 'borókafenyő', pereszleny 'az orsó perditője', pakocsa 'tréfa' (az utóbbi etimológiai megfelelőit a nyugati szlovákban fedezhetjük föl).

● A Székelyföld hely- és személynévanyagának legnagyobb része magyar eredetű. A történeti helynevek egy nem elhanyagolható része azonban szláv eredetű. Mit mondanak e nevek a keleti magyarság településtörténetéről? Egyrészt bizonyossággal állíthatjuk, hogy anyanyelvileg a székelység betelepülésekor magyar, hiszen különben a hely- és személynévanyag más lenne. Másrészt meg kell állapítanunk, hogy a Keleti Kárpátok völgyeiben a székelyek betelepülése idején már elsősorban szláv lakosság élt.

● Vizsgáljuk csak meg először a székely székek elnevezéseit! Csupán egy van a székek nevei között, amelyiket a székelyek nem hozták magukkal: Marosszék a Székelyföld északnyugati részén. Minden más székmegnevezés nem a Székelyföldön keletkezett, hanem ún. hozott név, s etimológiája magyar. Így például Telegdiszék nevének *-i* végződése azt is jelöli, hogy az Udvarhely környéki magyarság a Bihar megyei Telegd vidékéről települt át. Erre a tényre utal korábbi nevük is: *telegdi székelyek*. A következő székek nevei végül soron víznév eredetűek: *Kézdi*, *Sepsi* és *Orbai*. Szászkézsd, Szászorbó és Szászsebes a Királyföldön ugyan etimológiailag hasonló eredetű helységnevek, mint a székely székek nevei, de ezek is az említett víznevekből keletkeztek. A székelyek tehát két irányból jöttek nyugatról keletre: Bihar irányából és a Királyföld felől. A kelet felé kiépülő magyar határvédelmet, a gyepeket követték.

● Csíkszék neve is jó példa. Nyugat-Dunántúlon az *Ősztörmény* folyó régi magyar neve *Csik*. Ez a Pinkával együtt a Rábába torkollik. Magáról a *Csik* víznévről etimológiailag nagyon keveset mondhatunk. A magyarban több ugyanilyen hangtestű szó van, ezek azonban etimológiailag nem hozhatók egymással kapcsolatba. Van ugyan egy *csik* halnevünk is, de ez mocsári és nem folyóvízi halfajtát jelöl. Így csak annyit mondhatunk, hogy maga a *Csik* — mint eredetileg víznév — egyelőre etimológiailag megfejtetlen, és hogy kétségtelenül nyugatról került keletre.

A névanyagot illetően számos más megfelelőink is vannak. Ezek is a nyugat → kelet irányú megfelelések közé sorolhatók. Az egyik legfeltűnőbb a *Küsmöd*, amely mind Biharban, mind pedig Telegdiszék területén megtalálható. A *Kebele* víznév az Őrségben és Marosszéken van meg. Hasonló a helyzet a *Homoród* víznévvel: Pozsony mellett van egy *Homoród patak* is, az egykori Valkó megyében, Biharban, Szatmárban, továbbá a Székelyföldön, az egykori Telegdiszéken is. Még egy példa: a *Gagy* víznév (etimológiailag talán a *gágya* 'mocsaras terület' szóval hozható kapcsolatba) előfordul Baranya és Abaúj megyékben, valamint Telegdiszéken.

Településnevek! Itt számunkra nemcsak az érdekes, ami van, hanem az is, ami hiányzik. Teljesen hiányoznak ugyanis azok a településnevek, amelyek törzs- és vezérnevek, noha a magyar nyelvterületen több száz ilyen jellegű nevünk van. E nevek pedig éppenséggel településtörténeti, időelhatároló jelentőségűek, ugyanis a magyar honfoglalás utáni kb. másfél-két évszázadban keletkeztek. Mivel ez a névtípus a Székelyföldön teljesen hiányzik, feltehetjük, hogy a székelyek nem közvetlenül a honfoglalás után szállották meg mai lakóterületüket, vagyis nem a XII. század előtt.

● Egy másik magyar helynévtípus, amelyik a kronológia szempontjából igen lényeges, az *-i* képzős *Királyi*, *Pályi*, *Püspöki* típusú helynevek. A Kárpát-medence belsőbb területei tele vannak ilyen jellegű nevekkel, a Székelyföldön viszont nem található belőlük. Marosszék nyugati határán kívül van *Teremi* falu; nyelvjárása nem is mutat hasonlóságot a székely falvakéval és Nyugat-Magyarországgal sem. Ez arra mutat, hogy a XI. században a mezőségi magyarság már ott lehetett Marosszék felől közvetlenül nyugatra, de a Székelyföldön még nem. Ezek olyan tények, amelyek ma, a kontinuitás-elméletek virágkorában nálunk sem népszerűek, de nem szabad elhallgatnunk őket. Amit itt elmondok, az nem „mese”, amelyekről — sajnos tudományos igényű közlésekben is — még ma is olvashatunk. Meggyepesedett előítéleteket sem szeretnék tovább terjeszteni. Tudom, vannak, akik számára ezek a tények fájdalmasak. De mégse csukhatjuk be szemünket, s zárhatjuk be fülünket egy egész halom tudományos bizonyító anyag előtt. A székelyek azért nem lettek „alsóbbrendű” emberek, mert nem Attila hunjai, hanem előbb nyugaton és délen, majd később királyi telepítések után keleten védtek országnak határait.

● De térjünk vissza a helységnevekhez! Eddig megtudtuk, milyen típusok hiányzanak. Az is érdekel azonban bennünket, mi van meg? Megvannak a pusztá személynévből keletkezett helységnevek, pl. *Bede*, *Kilyén*, *Martonos* stb. Ez Közép-Kelet-Európában jellegzetesen magyar helynévadási típus, mint erre Kniezda is már rámutatott idézett munkájában. Van jó néhány olyan *-d* végű helynév a Székelyföldön: *Parajd*, *Kányád*, *Korond* stb., ami arra utal, hogy az Árpád-kor végén a székelység már ott volt e területeken. A székely helynevek nagy többsége azonban két csoportra osztható: a) a *-falva*, *-laka*, *-telke*, *-háza* stb. végződésű nevek csoportjára, és b) a *Szent-* előtaggal kezdődő: *Szentlászló*, *Szentgyörgy*, *Szentiván*, *Szentdomokos* típusú nevek. Mindkét típus a XIII. századtól bőven adható. Korábbi adataink ilyenekre alig vannak. A *Szent-* előtagú nevek gyakorisága a Székelyföldön feltűnően nagy, akárcsak Délnyugat-Magyarország területén. Vas és Zala megyében ugyanis a helységnevényekben a *Szent-* előtagúak igen gyakoriak. Ime egy újabb kapcsolat.

A két terület között más névmegfelelések is vannak. Telegdiszék számos településneve megtalálható az egykori Valkó területén, a Nyugat-Szerémségben és Baranyában: *Bágya, Dálya, Rugon, Bibarc, Atya, Bod, Daróc* és még sok egyéb. Majdnem azt mondhatjuk, hogy az egykori Valkó megye történeti helységnevényaga egy az egyben megtalálható Telegdiszék magyar helységnevényagában. Ezeket a neveket Valkó megyében ma már nem találjuk meg, mivel ott magyar szempontból a településbeli állandóság megszűnt. A Székelyföldön e neveket viszont ma is használják. Telegdiszéknek másfelé is vannak településnévi kapcsolatai: Bihar felé. Mint az előbb említettem, Udvarhely megye régi neve, a *Telegdiszék* névmegfelelője *Telegd* Bihar megyében, Nagyváradtól keletre fekszik (még a Királyhágó előtt). Ugyancsak Bihar megyében van *Székelyhid* és *Székelytelek* helység — nem véletlenül ilyen elnevezéssel.

● A fő kérdés a baranyai, az abaúji, a bihari és a telegdiszéki székelyek településtörténete. Legvalószínűbb a Baranya → Bihar → Telegdiszék, a Baranya → Abaúj, és lehetséges közvetlenül a Baranya → Telegdiszék irány is. Van néhány föltűnő helységnevegyezés Abaúj megye és Telegdiszék között: pl. a *Gagy, Tarcsa, Fancsal, Karácsony* településnevek.

Marosszék és Pozsony vidéke! Pozsony a Székelyföldön nemzetségnévként tűnik föl az első összeírásokban. *Halom* (vö. *Hegyeshalom* Moson megyében) székely nemzetségnév is, a 'Hügel' jelentésű szóhoz etimológiailag közvetlen köze nem lehet. A *Moson* név is megtalálható Marosvásárhely közelében, településnévként, mely a nyugatmagyar *Moson* megye emlékét őrzi). — Marosszék másfelé is mutatott kapcsolatot, az Órség és az Órvidék felé. Csupán néhány példa: *Unyom, Csiba, Koronka, Bő, Bőde* stb. településnevek.

A nyelvjárási anyag is bizonyítja, hogy a névmegfelelések is Csík és Háromszék esetén az Órség és az Órvidék felé utalnak, így például a *Bereck, Zoltán, Kotormán* stb. településnevek.

Más kérdés az, hogy kik voltak ott a székelyek előtt? Azaz: üres volt-e ez a terület, vagy volt már más etnikuma? Elsősorban Csíkban és Háromszéken a történeti helységnevényag több szláv eredetű nevet őrözött meg, Telegdi- és Marosszéken viszonylag kevesebbet: *Gelence, Kászon, Kovászna* stb. Ennek alapján föltehetjük, hogy a Székelyföld legtöbb vidékén a székelység betelepülése előtt már volt szláv lakosság. Török eredetű helységnevényagot a Székelyföldön nem találunk. A régi székely helységnevényagból hiányoznak a román eredetű nevek is. Van azonban két település a Székelyföldön, amelyek nevében megtalálható a románok korábbi magyar népeve (*olasz* szavunk etimológiai rokona, vö. TESZ 2: 1073): *Szentegyházás-Oláhtalu* és *Kápolnás-Oláhtalu*. E két település neve mind névtipológiailag, mind pedig az oklevelek tanúsága szerint XIV. század végi — XV. század eleji betelepülésre utalhat. E viszonylag csekély számú román lakosság azonban itt hamar elmagyarosodott.

● A székely nemzetség- és ágnevek vallatára fogása szintén fontos tanulságokkal szolgál. Ilyen nevek Marosszékéről már a XV. századból fentmaradtak összeírásokban. A történeti helységnevényagban azonban jóval régebbi adatokat is találunk e névtípusra: székely nagycsaládok neveit. Mint a történelmi Magyarország több más területén, a Székelyföldön is ezek a nemzetség- és ágnevek részben családnevekké váltak. Érdemes megvizsgálnunk ezeket az eredet szempontjából. Döntő többségükben egyértelműleg magyar eredetűek: *Nagy, Új, Meggyes, Seprőd, Szomorú* stb. Ezek jól elemezhetők, magyar nyelvi környezetben születtek, olyan beszélők adták, akik anyanyelvének magyarnak kellett lennie. Számos olyan székely nemzetség- és ágnev van, amely noha egyértelműen magyar anyanyelvi környezetben keletkezett, s kétségtelen magyar névtípusnak tekinthető, eredete végső soron a Biblia névényagára, az egyházi névhagyományra vezethető vissza: *György, Péter, Abrán* stb.

A *Kürt* és a *Jenő* is előfordul a régi székely nemzetség- és ágnevek között. De mind a *Kürt*, mind pedig a *Jenő* a Székelyföldön igen valószínűleg Pozsony vidéki helységnevekből valók (ahol valóban meg is voltak), és még a székelyek áttelepülése előtt nemzetségnevekké váltak.

Van néhány székely nemzetség- és ágnev, amelyek — noha teljes egészében igazodtak már a magyar nyelv rendszeréhez — végső soron mégis szláv vagy német eredetűek. A *Boroszló, Szová, Vaja, Bud* stb. szláv, a *Vácmány, Názán* stb. pedig német eredetűek. Etimológiailag eddig még nem megnyugtatóan tisztáztott az *Orlec* és az *Ecken* nemzetségnevek eredete. Van egy név, amely esetleg korábbi török etnikum meglétére utalhat: a *Besenyő* ágnev. E név maga ugyan török fajú népet jelöl, a szó azonban persze már magyar, s ez a név is. Különben is „Egy fecske nem csinál nyarat!” — azaz e név egymagában annyi más nemzetségnév között egyáltalán nem jelenti azt, hogy a székelyek török eredetűek lennének.

● Milyen összefüggés figyelhető meg a hely- és személynévényag között a Székelyföldön? *Székelyvásárhely*, azaz a mai Marosvásárhely környékén megfigyelhetünk valamit a település-politikában — ha nevezhetjük így e jelenséget —, ami Budának, a magyar fővárosnak és környékének telepítési viszonyaira is jellemző volt a honfoglalást követő időkben. *Székelyvásárhely* körül több olyan településnév született, amelyek székely nemzetségneveket tartalmaznak: *Meggyesfalva, Názánfalva, Vácmány* (utóbbi elpusztult, ma már nem létező település), *Boroszló, Adorján, Karácsonyfalva* stb. Érdemes megemlíteni, hogy ez a névtípus (nemzetségnévből lett helységnev) Marosszéken csupán Marosvásárhely közvetlen közelében gyakori. Miért? A történészek még adósok nekünk a válasszal. Véleményem szerint Székelyvásárhely környékén, főként a Nyárad alsó folyásának vidékén a székely betelepítés előtt már volt magyar lakosság: a mezőségi magyarság telepei. E feltevést látszik igazolni az a tény is, hogy Maros-

szék nyugati-délnyugati részének nyelvjárása — mint előbb már jeleztem — a mezőséggel mutat hasonlóságokat, megfeleléseket, például az *a*-zást (*malam* 'malom' stb.) illetőleg is. Megjegyzendő az is, hogy Marosvásárhely környékén kívül csupán két olyan helységnév van e széken, egészen a keleti részekben, amelyek székely nemzetségnévi eredetűek: *Seprőd* és *Szováta*. A „kettős magyar honfoglalás” Marosszék esetében tehát megvolt (csak persze nem abban az értelemben, ahogy az ma járatos kezd lenni): egy Mezőség felőli és egy székely. Ez nem csupán föltevés, hanem pl. a Nyárád mentének, a Nyárád alsó folyásának székely lakosságában ma is él az a hagyomány, hogy ők nem is székelyek, hanem mezőségi magyarok. A székelyek tehát áttelepülésük alkalmával e vidéken a magyar nyelv mezőségi változatát beszélő lakosságra telepedtek rá. Így a Székelyvásárhely körül székely nemzetségnévi övet is jobban megmagyarázhatjuk (mint ahogyan a magyar honfoglalás utáni időkben Buda körül is megvolt a törzsi-nemzetségi „védőöv”).

A székely családnevek igen nagy része férfi keresztnévvel azonos. A *György*, *Lázár*, *Imre*, *Benedek*, *Tamás*, *Imre*, *Domokos* típusú vezetéknevek Csík- és Kézdiszék névanyagának jó 60% -át teszik ki, azaz itt igen gyakori e családnévtípus. E jelenséghez hasonlóval csupán itt, Délnyugat-Magyarország területén: az Őrségben és a burgenlandi Őrvidéken találkozunk ilyen mértékben. Ez a névtípus helységnévként is gyakori Csikban és Kászonban. E megfelelések a legnyugatibb és a keleti helységságot kapcsolják ismét nyelvilag össze: Dél-Burgenlandot, azaz Őrvidéket Erdély délkeleti területeivel.

Ha már a neveknél vagyunk, szólok a *Benkő* névről is. A *Benkő* ugyanis jellegzetesen székely név, a *Balikó*, *Tankó*, *Sinkó* típusú nevek csoportjába tartozik, amelyek a keleti székelységnél és az Őrvidéki magyarságnál fordulnak elő. Az első szótagtól függően vagy mély hangrendű *-kó* vagy magas hangrendű *-kő* e nevek képzője. De vissza a *Benkő* névhez: aki tudja rólam, hogy rokonságom a maroszeiki Lukafalván él, ne higgye, hogy e név ezért jellegzetesen nyugat-székelyföldi, hiszen tudjuk, hogy családunk a Székelyföld keleti részéről, Kézdiszék Árkos nevű falujából telepedett át még századokkal ezelőtt a Marosvásárhely melletti Lukafalvára.

Más névmegfelelés is van Csík és Háromszék nevei és az Őrvidéki névanyag között. Olyan jellegzetesen keleti székely családnevek, mint az *Adorján*, *Finta*, *Embel*, *Bocskor*, *Malom*, *Mak*, *Bod*, *Orbán* stb. megtalálhatók a mai Dél-Burgenland, azaz az Őrvidék falvainak, valamint az Őrség településeinek történeti összeírásaiban. E tekintetben is Somogy, Vas és Baranya jórészt Telegdiszékkel utalnak erős kapcsolatokra. Például a *Kemény*, *Karácson*, *Fancsal*, *Szombat*, *Malom*, *Udvar*, *Torda*, *Zoltán* családnevek.

● Összefoglalva a fentieket, azok a területek, amelyekben a nyelvészet oldaláról világos választ tudok adni a fölmerült kérdésekre, a következők:

1. Ami a nép és a nyelv fogalmait illeti: a székelyek áttelepülésük előtt és után magyarok. Anyanyelvük tehát kizárólag magyar. Erre a következtetésre kell jutnunk nyelvtörténeti jellegű megfontolások alapján: mert ha a székelyek mai lakóhelyükre településükkor nem lettek volna magyarok, hogyan válhattak volna az erdélyi németiség és a románság szomszédságában, a peremvidékeken, az egységes magyar nyelvterületől jórészt elszakított helyzetben azá?! A székelyek má is ugyanúgy magyarok, ahogyan már a honfoglalás után is magyarokként védtek először a veszélyeztetett nyugati gyepüket, majd Erdély keleti határát. Valószínű, hogy a székelységnek egy igen kis része a történelmi névanyag alapján szláv vagy német elemekkel is feltöltődött. Hogy aztán pl. az erre utaló német neveket a székelyek magukkal hozták-e, vagy pedig az erdélyi székely—német szomszédság során keletkeztek, nehéz megállapítanunk. Az erdélyi németek és a székelyek azonban szorosabb társadalmi kapcsolatokat nemigen építhettek ki már más-más jellegű szervezethez, más-más kulturális és más-más gazdasági hagyományaik miatt sem (Belső-Erdélyben azonban a magyar és a német városi lakosság szimbiózisra Dés, Kolozsvár, Enyed, Torda városaiban persze igen erős volt). Egyet viszont meg kell jegyezni: a törökségnek és a székelyeknek egymáshoz nyelvilag és etnikailag csupán annyira közük van, amennyi a magyarság egészének. Nem több és nem kevesebb. A székelyek nem török fajú nép. Ezt a semmi nyomos érveléssel nem támogatható feltevést ma már csupán tudománytörténeti érdekességnek, de semmiképpen sem valóságának kell tekintenünk.

2. Ami pedig a nyugati és a keleti székelység egymáshoz való viszonyát illeti: Marosszék egyrészt a Pozsony és Moson vidéki magyarsággal hozható közelebbi kapcsolatba, másrészt az Őrvidékkel, azaz a mai Dél-Burgenlanddal. — Telegdiszék Baranyával és Valkóval mutat nyelvi rokonságot, továbbá Biharral és közvetve Abaúj megye települési részlegével. — Sepsitől Gyergyóig olyan nyelvi jelenségekkel találkozunk, amelyek megfelelői Délnyugat-Magyarországon fedezhetők föl, az Őrségben és az ausztriai Őrvidéken.

Elvileg feltehetnénk, hogy e nyelvi tények, összefüggések különféleképpen alakulhattak ki: a) lehetett egy székely mag, amely egyrészt nyugatra, másrészt keletre települt szét; b) föltehetnénk egy kelet → nyugati irányú településmozgást; c) történhetett nyugat → kelet irányú székely áttelepülés. Mindez azonban csupán spekuláció, a történeti és a nyelvi nyomok egyértelműen a nyugat → kelet irányú áttelepülés mellett szólnak. E mellett szól több olyan nyelvtörténeti tény, amelyek napjainkig nyelvilag ható tényezők.

3. A harmadik nagy megválaszolandó kérdés így hangzik: mi történt a nyugati székelység-gel? Ma ugyanis, ha a székelyekről szó eszik, csupán Erdély keleti részeinek magyarságára gondolunk. Etnikai fogalomként a székelyek tehát a mai Székelyföld magyar ajkú lakossága. Korábban — mint már említettem — volt nyugati székelység is. Mi történt ezekkel? Először: a nyugati székelység egy része felszívódott az azonos nyelvű magyarságba. A nyugat-dunántúli nyelvjárásokban ez a mai napig tetten érhető. Másodsor: nagyobb csoportok telepedtek át keletre, noha itt hangsúlyoznom kell, hogy nem minden székely részleg ment át a keleti gyepekre. Sokan, de nem mind! Hogy miért is történt ez az áttelepülés, azt a továbbiakban fejtem majd ki.

4. A negyedik fontos megválaszolandó kérdés a székelyek keleti telepítésének kérdése, mely közvetlenül összefügg a székely eredetkérdéssel. Ha ezt meg akarjuk válaszolni, újabb kérdést kell föltennünk: mi a *székely*, mint népnév? E kérdésre pedig csak akkor lehetséges megnyugtató választ adnunk, ha előbb a térképre tekintünk: hol éltek a nyugati és hol a keleti székelyek: a) Pozsony és Moson vidékén, azaz ott, ahol a Duna elhagyta Ostmark területét, és német nyelvterületre. d) Abauj megyében, mely Baranya megyével mutat nyelvi hasonlóságot pük, azaz Dél-Magyarország határa; a Rába, Mura, Dráva folyók e részen lépnek be a magyar nyelvterületre. c) Baranya és Valkó megye vidékén; a Duna és Dráva itt hagyta el a magyar nyelvterületet. d) Abauj megyében —, mely Baranya megyével mutat nyelvi hasonlóságot (különben ez utóbbi is gyeppüvidék lehetett: Észak- és Északkelet-Magyarország védelme szempontjából volt fontos; a Hernád itt lép be a magyar nyelvterületre). e) Bihar megyében, melynek székelysége a magyar nyelvterület keleti gyepeit védte közvetlenül a honfoglalás után.

● Mikortól számolhatunk magyarsággal a Mezősége? A gyepeket mind keletebbre tolták ki őseink. A XI. században a magyarság már ott van Belső-Erdélyben. A határ előbb Biharban, majd a Királyhágón túl és délen a Királyföldön van: Orbó, Kézd és Sebes olyan víznevek, amelyek délen a Mezőség határait jelzik, ahol a székelység még a mai hazájába való áttelepülése előtt a magyar lakosságú területeket védte. A következő településtörténeti lépés az, hogy a bihari és a királyföldi székelység a határgyepük áthelyezése után először a „belső” Maros-, illetve Telegdiszékét, majd Sepsi-, Orbai-, Kézdi-, Csik és Gyergyószékét, azaz a „külső” Székelyföldet is megszállja.

● Ennek alapján immár megválaszolhatjuk a kérdést: mit jelentett *székely*-nek lenni? Nézzünk csak ismét a térképre! Hol is voltak az Árpád-korban székelyek? Ott, ahol jól szervezett határvédő katonasádkodó népre volt szükség. A székelyek tehát katonailag szervezett magyarság. Első, a nyugati magyar határszélen történt említésük: elővédek a csatában. Így hát a székelyek eredetileg nem külön etnikai csoport, hanem a központi hatalom által szervezett határvédők katonai csoportja. Véleményem szerint tehát a *székely* népnév sem etnikumot, hanem foglalkozást jelölt eredetileg. Erre utalhat a *lőfőszékely* tisztségnév is: a székelyek többsége gyorsan mozgó lovaskatona volt.

● A *székely* szó eredetéről a következőket mondhatom: hangtete CVCVC (mássalhangzó/magánhangzó . . .) jellegzetesen finnugor. Többet nem akarok mondani, mivel a *szék* alapszó hangtete mögött több különböző eredetű és jelentésű szó húzódnak meg. Márpedig olyasmit ne terjesszünk a tudományban, amiben mi sem vagyunk biztosak. Mászt viszont a *székely* szó kapcsán valószínűséggel állíthatunk: az *-ly* végződés magyar eredetű képző, az e előtt eredetileg tővegi rövid magánhangzó. Szemantikailag pedig meglehetősen bizonyossággal mondhatom, hogy a *székely* név eredetileg foglalkozásnév.

● A következő megválaszolandó kérdés: Miért voltak a székelyek a honfoglalást követően Bihar megyében? A határvédő gyepek akkor még Erdélytől nyugatra helyezkedtek el, így ez érthető. De miért jöttek a nyugati székelyek keletre? Egy bizonyos: a nyugati székelység keletre való telepítése az Árpádok jól szervezett telepítési politikájának eredménye volt. Mivel Középkelet-Európában ekkor új még a magyarság, a honfoglalást követő időben elsősorban nyugati irányból és délről, a Bizánci Császárság irányából volt veszélyeztetve.

● Mindez hogyan zajlott le a térben és az időben? Már történész kollegám, Györffy György is nyilatkozott korábban e kérdésben, részben hasonlóan. Szerintem először a bihari székelység kerekedett fel, s csak ezután került sor a Királyföld székelységének áttelepülésére a Keleti-Kárpátok vidékére. Ezt a feltevést alátámasztja az a tény is, hogy az egykori gyepek maradványait napjainkban megtalálták a Hargita hegység nyugati lejtőin. Ez idáig úgy néz ki, hogy előbb a XII. század második felében Telegdiszékre települtek be a székelyek Bihar megyéből, közel azonos időben Marosszékre más nyugati székely csoportok. Ez utóbbi betelepülés is legkésőbb a XIII. század elejére megtörtént. Ekkor e vidékek nyugati részén, a mai Marosvásárhely környékén, a középkori erdélyi Fehér megye területén stb. már volt magyar lakosság. A külső, keleti székely karéj némileg később települt be mai szálláshelyeire. Biztonsággal állíthatjuk azonban, hogy ez az áttelepülés is még az Árpád-korban, a XIII. század elején megkezdődött, és legkésőbb a XIV. sz. elejére befejeződött. A névanyag tipológiai rendszere (különböző helynévtípusok: szentnevek, nemzetség- és ágnevekből lett településnevek stb.) alapján e betárolás térben és időben bizonyosnak látszik. A székelység előretörése a keleti karéj tájain a következő sorrendben történt: Sepsi → Kézdi → Orbai, majd Csik és végül Gyergyó. Gyergyóba a székelység igen valószínűleg csupán a XIV. század elején települt be.